

Het „realisme” in de roman van Heinric en Margriete van Limborch

door

J. D. JANSSENS

In de weinig bekende, en dus – ten onrechte – niet gewaardeerde, Arturroman *Walewein ende Keye*¹ vinden we de episode „Hoe Walewein twee gygante verwan” (vzn. 21.068-21.303). Walewein, op zoek naar avonturen, komt in een woud gereden. Twee reuzen hebben daar een burcht gebouwd en van daaruit hebben ze de omgeving leeggeroofd en platgebrand. De edele vrouwen en jonkvrouwen, „die scone waren int anscouwen” (vs. 21.090), hebben ze echter gevangen genomen :

Ende dadense werken, wet vor waer,
Pellen ende met siden mede,
Ende alretiren scoenhede ;
Maer si hadden grote noet,
Want sine aten maer borne ende broet. (vzn. 21.093-97)

In een kort gevecht steekt Walewein een van de reuzen neer ; zijn broer komt afgestormd op het lawaai als een donderslag, veroorzaakt door het neerploffende lichaam, gewapend „met ere tange”. In het nieuwe gevecht maakt Walewein hachelijke ogenblikken door. De reus

nam Waleweine ende sijn part
Op sinen hals met snelre vart
Ende seide : „Nu moetstu bliven doet ;
Al warstu vifwerf alse groet,
Mijn broder werd gewroken nu.” (vzn. 21.130-34)

1. Van Mierlo doet dit werk af in 2 1/2 regel, waarvan er dan nog twee een totaal verkeerde voorstelling geven ; zie zijn *De letterkunde van de middeleeuwen*, deel I, Antwerpen/s-Hertogenbosch 1949², blz. 165. *Walewein ende Keye* is tot nog toe enkel toegankelijk in Jonckbloets uitgave van de Haagse Lanceloet-compilatie, *Roman van Lancelot* (XIIIe eeuw). Naar het (eenig-bekende) handschrift der Koninklijke Bibliotheek, op gezag van het Gouvernement uitgegeven, 's-Gravenhage 1846-49, deel II, boek III, vzn. 18.603-22.265. Dr. W. P. Gerritsen werkt te Utrecht met een groep kandidaten aan een nieuwe (afzonderlijke) editie van het werk ; een eerste deel daarvan (de tekst) is persklaar, een tweede deel (commentaar) is in de maak.

Na een kort gebed waarin Walewein God aan David en Goliath herinnert, slaagt de avonturenridder erin zijn zwaard te grijpen waarmee hij de reus in de rechterzijde steekt en deze zwaargewond neervalt. Nu zijn de rollen omgekeerd : de reus smeekt om genade en krijgt die ook. Om allerlei redenen, te lang om hier uiteen te zetten, moet Walewein getuigen van zijn avonturen naar het hof van koning Artur zenden. Maar hoe dat gedaan met een dode en een gewonde reus ? Geen nood echter ! De reus bewaart in zijn burcht, veilig opgeborgen in een „gulden legelkijn”, een wonderzalf die iedereen – hoezeer ook gekwetst – genezing brengt. De reuzenburcht is een verhaal op zichzelf : twee leeuwen en aan de andere kant van de poort, twee luipaarden, bewaken het kasteel. En alsof dat nog niet voldoende zou zijn : in de poortholte is een ingenieus mechanisme van vlijmscherpe, rondzwaaiende zwaarden aangebracht, voortbewogen door handig, via een sluisstelsel, gekanaliseerd water. Walewein raakt natuurlijk binnen, vindt de zalf en niet enkel de gewonde reus, maar ook zijn dode broer, zijn na behandeling ermee onmiddellijk kerngezond ; ze bevrijden de uitgebuite jonkvrouwen en beloven Walewein zich naar het hof van koning Artur te zullen begeven.

De aangehaalde episode, die directe beïnvloeding van de *Yvain* van Chrétien de Troyes en (hoewel minder duidelijk) van onze *Roman van Walewein* (2) verraaft, is exemplarisch voor de fictionaliteit in de episodische Arturroman : een fantastische, wonderlijk-mysterieuze wereld met een sprookjesachtige wetmatigheid biedt de lezer/luisteraar de kans om voor de duur van het werk te ontsnappen aan de alledaagse banaliteit, aan de werkelijkheid, die in de middeleeuwen heel wat minder romanesk was dan sommige romantische schrijvers ons wilden doen geloven. In de episodische Arturroman staat het wonder centraal, dat in de antikizerende verhalen nog hoofdzakelijk via „le merveilleux mécanique” een exotische „couleur locale” beoogde³. De confrontatie van de rondetafelridder met de feeëriek-geheimzinnige wereld is de zin zelf van deze verhalen.

2. We bedoelen resp. de episode in het kasteel van het „Pesme-Aventure” (uitg.-M. Roques, vrn. 5101-5803) waar de „Chevalier au lion” door de overwinning op twee reuzen 300 jonkvrouwen uit miserabele slavenarbeid bevrijdt en de episode waar Walewein door de moeder-draak wordt meegevoerd, gevangen in haar staart (uitg.-Van Es, vrn. 467-547).

3. We denken hier vooral aan de *Roman de Thèbe*, de *Roman d'Eneas* en de *Roman de Troie* ; zie A. Fourier, *Le courant réaliste dans le roman courtois en France au moyen-âge* (Tome 1). Les débuts (XIIe siècle), Parijs 1960, blz. 12.

In de *Roman van Heinric en Margriete van Limborch*⁴, een andere, minder bekende ridderroman⁵, komt hetzelfde motief voor als in *Walewein ende Keye*. Echites, de zoon van de graaf van Athene, is pas tot ridder geslagen te Constantinopel en trekt op avontuur om de liefde van Margriete waardig te worden. Hij komt in een woud gereden, waar hij een menigte vrouwen en ridders, jonkvrouwen en knapen ontmoet, die door een woudreus worden gevangen gehouden en op een onmenselijke wijze mishandeld. Die reus heeft in de omgeving iedereen gedood, behalve de rijken :

Hi brnctse hier in desen woude,
Daer si pine menichfoude
Doghen moeten ende verdriet ;
Sine moghen anders eten niet
Dan fonteyne ende broet
Sine siin na van honghere doet ; (IV, vzn. 885-890).

De reus, die Morant heet, komt op Echites afgestormd, maar gestimuleerd door de gedachte aan Margriete, slaat de jonge ridder hem na een hevig gevecht het hoofd af. Brodas, Morants broer, valt daarop onze held onverhoeds aan, „gheliic den duvel uter hellen” (IV, vs. 1133), maar ontsnapt slechts aan de dood door Echites om genade te smeken. De gevangenen worden bevrijd en Brodas is bereid om naar Constantinopel en Athene te reizen, om daar bij resp. Margriete en Echites' ouders getuigenis af te leggen van de heldenmoed van de Griekse jongeman.

Dat er tussen de twee geparafraseerde passages een bepaalde (waarschijnlijk indirecte) afhankelijkheid bestaat, is duidelijk ; de juiste graad van afhankelijkheid laten we hier evenwel in het midden. Wat ons binnen het kader van ons betoog interesseert, is

4. We korten de naam van het werk verder af als HMvL. Hoewel we doorgaans de voorkeur geven aan hs. B (in een Ripuarisch dialect), citeren we voor een betere verstaanbaarheid naar hs. A. We gebruiken hierbij de tekstuitgave van L. Ph. C. van den Bergh, *Roman van Heinric en Margriete van Limborch* (2 dln.), Leiden 1846-1847. Enkel als hs. B een afwijkende, betere lezing heeft, citeren we naar dit handschrift.

5. De meeste literatuurgeschiedenissen, wellicht onder invloed van het ronduit ongunstige oordeel van Jonckbloet en Kalff, durven het niet opnemen voor de HMvL : het zou immers epigonenkunst uit de vervalperiode van de ridderroman zijn (zie J. van Mierlo, *De letterkunde van de middeleeuwen*, I, blz. 369-370 ; minder negatief is G. P. M. Knuvelde, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*, dl. 1 ; 's-Hertogenbosch 1970⁵, blz. 224-225). Ten onrechte ! We hebben in onze doctorale dissertatie aangetoond dat de HMvL tot een van onze grootste liefdesroman moet worden gerekend, zie J. D. Janssens, *Analyse van de structuur en de verbaaltechniek in de hoofse, oorspronkelijke Middelnederlandse ridderroman*. Een vergelijkende interpretatie van de Trojeroman van Segher Dientgotgaf, de roman van Walewein, de roman van Heinric en Margriete van Limborch en de Seghelijn van Jherusalem (3 dln.), Leuven 1976 (gestencild), vooral blz. 631-643.

de vaststelling dat er naast een parallelle opbouw van de voorstelling, ook markante verschillen opduiken. Daar is het ons om te doen.

De reus wordt in de HMvL wel in zijn anders-zijn voorgesteld. Een schildknaap deelt Echites nl. mee :

Here, men seit oec datten wan
Een groet dwerch ane een wiif ;
Ic wane hem en es siin liif
Harder vele dan een steen ;
Al ware hi ghecloven in twee,
Elc stucke bleve meerre nochtan
Dan eneghe twee ander man... (IV, vzn. 908-914).

Maar toch gedraagt die reus zich zoals een normale mens en wijkt het gevecht in niets af van de vele andere gevechten met roofridders. De verblijfplaats van Morant en Brodas is een gewoon kasteel geworden en heeft, behalve dat het in een woud is gelegen, geen enkele trek van een „Andere Wereld”⁶. In de HMvL is er verder geen sprake van het weinig ridderlijke wapen van de reus, „ene tange”, noch van de allesgenezende wonderzalf ! Hoewel dus in de HMvL de fantasie een grote rol blijft spelen, toch stellen we in vergelijking met de episodische Arturroman een tendens vast om de ongebreidelde fictie aan banden te leggen, om te streven naar meer waarachtigheid in de vertelling.

Deze tendens naar groter realisme vinden we in de HMvL herhaaldelijk en op verschillende vlakken weer. Nu is deze tendens wel kenmerkend voor de zgn. Oosterse ridderroman⁷, met uitzondering weliswaar van *Floris ende Blancefloer*⁸, maar de HMvL gaat m.i. hierin toch nog een stap verder, zoals we zullen proberen duidelijk te maken. We bespreken achtereenvolgens de geringere tijd/ruimtelijke afstandelijkheid, daarbij aansluitend het realisme van de tijd- en ruimte-binnen-het-werk en het gebruik van de techniek van de „entrelacement” om daarna enkele bedenkingen bij dit alles te formuleren.

6. We bedoelen hier een wereld die zich contrair tegenover de hoofse samenleving opstelt, dus geenszins dé „Andere Wereld” uit de Keltische mythologie of het hiernamaals !

7. Behalve de *Tristan* van Thomas d'Angleterre zijn alle door A. Fourrier onderzochte werken Oosterse romans. Over het realisme in de Mnl. *Parthonoepus van Bloys*, zie ook A. van Berkum, *Parthonoepus van Bloys*. Opnieuw uitgegeven, (Bibliotheek van Middelnederlandsche Letterkunde), Leiden s.d., blz. xlii-li.

8. *Floris ende Blancefloer* vertoont grote verschillen met de andere „Oosterse romans” en zou beter als vertegenwoordiger van een apart genre, de idyllische ridderroman, worden beschouwd.

1. DE GERINGERE TIJD/RUIMTELIJKE AFSTANDELIJKHEID

Iedereen die met de ridderroman vertrouwd is, weet dat men daar slechts uiterst zelden een verhaal aantreft over eigentijdse, plaatselijk beroemde figuren. De antikizerende verhalen spelen zich af in een préchristelijk universum, in het wonderlijke Nabije- en Midden-Oosten; de episodische Arturromans schetsen een atemporele, sprookjesachtige werkelijkheid⁹, waarin de Keltisch klinkende toponiemen (Carlioen, Cardoel, Carmeloet, Caradigaen, Tyntageel) een irreëel geografisch kader suggereren; Floris en Blancefloer, wier liefdeseenheid in Babylon tot stand komt, worden op het einde van het werk tot de grootouders van Karel de Grote en Parthonopeus van Bloys is de neef van Clovis. Kortom: we stellen vast dat de ridderlijke avonturen doorgaans gesitueerd worden in een ver verleden en/of in een ver afgelegen streek. Dat is wat we zouden willen noemen *de tijd-ruimtelijke afstandelijkheid*¹⁰. Die afstandelijkheid geldt in de HMvL heel wat minder dan in de genoemde ridderromans; onze Mnl. roman bekleedt in dit opzicht – zoals trouwens in menig ander opzicht¹¹ – onmiskenbaar een uitzonderingspositie.

Het verhaal lijkt zich aan te bieden als een episodische Arturroman: „Tenen tiden” (I, vs. 31). Die illusie wordt echter dadelijk verbroken: het gaat om een bekend adellijk geslacht:

Tenen tiden woende een hertoge
Die van gheslachte was hoghe
In Lemborch ende was Otte ghenant... (I, vzn. 31-33).

Indien het waar is dat het hoofdpersonage Heinric refereert naar de belangrijkste telg uit het huis van Limburg, Hendrik IV (regeerde van 1226 tot 1247), en indien het daarenboven klopt dat de dichter op verschillende plaatsen allusies heeft ingelast op Brabantse situaties ten tijde van Jan I – wat we in een ander verband hebben proberen aan te tonen¹² –, dan is de tijdelijke afstandelijkheid in het werk (geschreven rond 1300) opmerkelijk klein en

9. De episodische Arturromans spelen zich af „tenen male”, dit in tegenstelling tot de cyclische, die de „matière de Bretagne” opnieuw in een „historisch” relaas zullen inpassen.

10. De oorzaken van deze grote tijd/ruimtelijke afstandelijkheid laten we hier in het midden (zie mijn reeds geciteerde dissertatie, blz. 192-194; ook J. D. Janssens, *Middeleeuwse Europese literatuur*, cursus UFSAL, Brussel 1977, blz. 42-45). Het moge hier volstaan op te merken dat de middeleeuwse roman in essentie evasiekunst is en als dusdanig een geïdealiseerde (substituut-)wereld creëert.

11. Zie J. D. Janssens, *Analyse van de structuur...*, blz. 631.

12. Zie J. D. Janssens, „Brabantse knipoogjes” in *de Roman van Heinric en Margriete van Limborch*, in *Eigen Schoon en de Brabander* 60 (1977), blz. 1-16.

moeten de vertelde gebeurtenissen een opmerkelijk Brabants publiek als verrassend geactualiseerd zijn voorgekomen.

Ook de ruimtelijke afstandelijkheid is gering, vooral dan in het eerste gedeelte van het werk (boeken I-VI). De gebeurtenissen in een Arturroman worden gesitueerd in een vaag, sprookjesachtig, niet nader te bepalen geografisch kader. Referentiepunten zijn enkel de residentieplaatsen van Artur; alles wat daartussen ligt, blijft onbepaald, omweven door een waas van geheimzinnigheid. We vinden er bergen met draken, wouden bevolkt met reuzen, dwergen en elfen, onoverschrijdbare „felle” rivieren met bruggen erover, zo scherp als een zwaard... maar nergens wordt hun geografische verhouding tot de bekende wereld toegelicht¹³. Hoe bijv. het hoofdpersonage in *De roman van Walewein* vanuit Cardeel in Brittannië op het vasteland geraakt, wordt niet verteld; dat hij daarvoor de zee oversteekt wordt nergens vermeld¹⁴. Het was er de auteurs van Arturromans blijkbaar niet om te doen een concrete ruimte met aanknopingspunten bij de toenmalige geografisch-politieke werkelijkheid op te roepen. Dat was wél de bedoeling van Heinric, de dichter van de HMvL. Dat lag eigenlijk voor de hand: de gebeurtenissen hebben immers betrekking op een bekend adellijk geslacht dat in een historisch-politieke constellatie was geïntegreerd. Limburg wordt voorgesteld in zijn familiale, politieke en geografische relaties tot de omliggende gebieden. Dat komt bijv. goed tot uiting in Heinrics tocht, weg van Limburg (boeken II en III) en in Echites' reis van Frankrijk naar Limburg (boek V). Ook in de opsomming van Ottes vrienden die hem helpen om zich te wreken op het verraderlijke Trier. Het zijn nl.: de hertog van Brabant, de graven van Vlaanderen, Holland, Gelre, Kleef, Loon, Gullik, Luxemburg en Bar, de bisschoppen van Luik en Bonn (II, vrn. 1923-1931). Dat wordt verder vooral duidelijk als we de reizen van de personages uit de HMvL onderzoeken; we worden er getroffen door de topografische nauwkeurigheid, vooral dan waar het Frankrijk en het Rijnland betreft.

HEINRIC verlaat *Limburg*, ontmoet Arnout van *Ardennen* en vergezelt hem naar *Bitburg* en *Trier* (op de „*Mosel*”); dan volgt hij de *Rijn* stroomopwaarts, maakt in de *Alpen* („dat gheberchte”) kennis met een jonkvrouw, Europa, die hem naar *Milaan* brengt.

13. Zie E. Auerbach, *Mimesis*. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur, Bern 1946, blz. 128 en blz. 131.

14. O.a. in dit opzicht verschilt de *Cligès* van Chrétien de Troyes van de andere Arturromans: Alexandre vertrekt te Constantinopel en na anderhalve maand (!) zeereis ontscheept hij in Southampton en reist vandaar naar het hof van Artur te Winchester; om in Bretagne te geraken is opnieuw een bootreis nodig. Een bode komt Artur in Bretagne opzoeken; hij komt van Londen, over Canterbury en Dover, enz...

Kort daarna treffen we de ridder aan in *Calabrië*, in de stad *Thabor*¹⁵. Heinrics itinerarium is verrassend nauwkeurig en alleszins een mogelijke reisweg naar *Athene*, waar hij zijn zuster vermoedt (boeken II en III).

ECHITES reist na zijn ridderslag van *Constantinopel* naar *Athene*, zwerft een tijdje rond in een niet nader bepaald woud, een „forest aventureuse”¹⁶, rijdt door *Roemenië* naar *Milaan* en vandaar naar *Frankrijk* waar hij met de koning in *Normandië* gaat oorlog. Later wordt hij tijdens het beleg van *Soissons* gevangen genomen (boeken IV-V).

EVAX, de zoogbroeder van Echites, reist van *Griekenland* naar *Frankrijk*. Van *Orleans* rijdt hij over *Estampes*, *Parijs* en *Levignen*¹⁷ naar *Soissons*. Daar bevrijdt hij zijn vriend en samen vergezellen ze de koning naar *Laon*. Dan begeven ze zich naar een toernooi gehouden tussen *Keulen* en *Bonn*; ze komen in *Limburg* terecht en rijden terug naar *Laon* waar ze lange tijd verblijven. Dan vinden we ze terug in *Parijs*; vandaar trekken ze naar *Arragon*, naar de ons onbekende stad *Vansecuer* (boek V). Daar gaan de beide vrienden uit elkaar. Een hele tijd later zal Evax met zijn geliefde Sibilie een afspraak maken in *Santiago*. Sibilie vlucht naar *Venetië*, waar ze door Evax, intussen koning van *Arragon* geworden, wordt weergevonden (boek VI)¹⁸.

15. De identificatie van deze naam is ons niet gelukt. Misschien is hij een verbastering en contaminatie van *Labor* of *Terre de Labor*? Cf. de *Florimont* van Aimon de Varennes (uitg.-A. Hilka):

Rysus estoit de halt parage,

Et si tenoit par heritage

Calabre et Terre de Labor; (vzn. 4381-83).

Dit *Labor* (eig. Campanië, van: laborinus pagus) komt in verschillende andere verhalen voor (o.a. in de *Roman d'Alexandre* van Alexandre de Paris), cf. L.-F. Flutre, *Table des noms propres*, Poitiers 1962, blz. 257.

16. De term is van Chrétien de Troyes in de *Erec et Enide* (uitg.-M. Roques), vs. 65.

17. *Levanganc* (enkel in hs. B, V, vs. 183) ligt tussen *Parijs* (hs. B, V, vs. 178) en *Sessoen* (hs. B, V, vs. 182). Hiervoor komt m.i. enkel *Levignen* in aanmerking dat op de oude baan Parijs-Soissons ligt en een (thans vervallen) gotische kerk uit de 13e eeuw bezit.

18. Dat in de HMvL het geografisch bewustzijn soms een subtiel spel tot gevolg heeft, leert ons een gesprek uit het „conincspel”. Nadat Lodewijk van Frankrijk de kracht van de liefde heeft belicht, nodigt Margriete Celidone, Lodewijks geliefde, uit om in versluierde taal te openbaren wie ze bemint: welke van de vier *winden* heeft ze verkoren? Celidone antwoordt:

„En-trouwen, ver/ coningenne, jaet.

Der over-suyse went van *west*

Dunckt mich wesen der alre best.” (hs. B, XI, vzn. 454-56).

De auteur wist dus Frankrijk ten westen van Constantinopel (plaats van het „coningspel”) te situeren...

Een andere bijzonderheid vraagt nog onze aandacht. Heinric hakt in boek II de hertog van Oostenrijk een arm af en doodt de hertogen van Beieren en van Lotharingen (in die volgorde). Als Heinric gevangen wordt genomen, wil men

Het is hiermee toch wel duidelijk dat de auteur voortdurend de geloofwaardigheid van de gebeurtenissen wil verzekeren door ze in een herkenbaar, geactualiseerd geografisch kader te projecteren.

2. DE TIJD- EN RUIMTE-BINNEN-HET-WERK

We hebben ons tot nog toe beperkt tot de banden die de HMvL legt met historie en geografie en vastgesteld dat ons werk in dit opzicht heel wat minder evasief is dan de meeste contemporaine ridderromans. We verruimen nu ons onderzoek tot de tijd- en ruimte-binnen-het-werk als structurerend beginsel.

In een Arturroman wordt zeer intensief verteld: er gebeurt ongelofelijk veel in een onwaarschijnlijk korte tijdspanne. In minder dan een week tijd heeft Walewein, op zoek naar het vliegende schaakbord, gevangen gezeten in een berg, heeft hij met vijf draken gevochten, is hij met zijn paard in een afgrond gedoken, heeft hij het wonderlijk queste-object gevonden, heeft hij op een wonderbed gelegen waardoor hij van zijn kwetsuren geneest, heeft hij een „cnape” in het woud geholpen door zijn paard af te staan en heeft hij een burcht van tolriders veroverd (*De roman van Walewein*). In *Walewein ende Keye* heeft het hoofdpersonage in zeven dagen tijd (vzn. 18.603-19.688) vijf gevechten geleverd, drie jonkvrouwen geholpen en een „lintworm” onschadelijk gemaakt. In de HMvL daarentegen gebeurt alles binnen een waarschijnlijk tijdsverloop: de conflictsituatie tussen Margriete en de gravin van Athene sleept maanden aan (boek I), Heinric vindt zijn zuster pas na meer dan twee jaar zoeken (de boeken II, III en VII), de liefdesgeschiedenis van Evax en Sibilie krijgt pas na ongeveer zes jaar miserie en wederzijdse opoffering een happy-end (boek VI), enz.

hem vierendelen: een deel zal voor de stad Trier, op de plaats van de „misdad”, op een rad worden geplaatst:

„Ende dat ander veirdel, wilt ir,
 Willich dat men geve mir,
 Dat sal ich setzen also gelich
 Zu *Wenen* en Oesterich.
 Dat derde veirdel geeft den *Beyeren*.
 Sy sullent lieveren yren meyeren,
 Ende sullent hoem dat-selve doen,
 Dat wir den onsen haint gedoin.
 Dat vierde veirdel dat dar is
 Wille ich dat men setze vur *Metze*
 Ouch up eyn rat, roet irt.” (hs. B, II, vzn. 1658-1668)

Dus voor ieder der benadeelde partijen een stuk. En de auteur laat niet na de wraakgedachte te concretiseren door de vermelding van hun resp. hoofdsteden (men lette op de volgorde van de opsomming!).

Ook de ruimtestructuur wordt in de HMvL realistischer behandeld. De rondetafelridder doorkruist de hele wereld : nergens heeft hij taalproblemen, zelfs niet in de verst afgelegen „Andere Wereld”. De reële diversificatie van de werkelijkheid interesseert de auteurs van Arturromans niet. Walewein bijv. is in de eerste plaats het prototype van de hoofse ridder ; zijn nationaliteit – hij kan evengoed Engels, Keltisch of Vlaams spreken – doet niets terzake, evenmin de taal van de mensen die hij ontmoet. De zwarte ridder Moriaen, uit het verre land van Moriane, heeft geen tolk nodig als hij Lancelot op een brutale wijze aanspreekt (*Moriaen*, uitg.-Te Winkel, vzn. 418-459). De wereld van de Arturroman is ingedeeld in mensen die de hoofse norm bezitten of bereid zijn die te aanvaarden en hun opponenten ; andere diversificaties zijn irrelevant.

In de HMvL betreden we een totaal ander universum. Hier wordt de mens wél gediversifieerd voorgesteld, niet alleen in functie van een ethisch (hoofs/onhoofs), religieus (christen/heiden) of sociaal (gewoon ridder/hogere adel) principe, maar ook in functie van zijn nationaliteit en taal. Enkele voorbeelden ter illustratie mogen volstaan.

Een Griekse schipper ontmoet Margriete, die haar metgezel, een Duitse koopman, op het strand opwacht :

Hi gruetese, si zweech ende weende,
Want si en wiste wat hi meende ;
Sine verstont siere talen twint... (I, vzn. 759-61).

Margriete, de Limburgse¹⁹, probeert zich verstaanbaar te maken en beantwoordt de begroetingsformule „in Walsche” (vs. 763). Dat begrijpt de Griek inderdaad. En de auteur spant zich in om hiervoor een logische verklaring te geven :

Die veerman en was niet soe scu
Hine hadde gewandelt in menich lant,
Dies was hem meneghe tale becant ;
Hi sprac hare weder in Walsce ane... (vzn. 764-67).

Als Margriete tenslotte vraagt waar ze zich bevindt, antwoordt de koopman :

Bi gode scone,
Van Vranckerike sidi een stucke,
Ic weet wel dat ghi met meslucke

19. Ze sprak waarschijnlijk Frans, Limburgs en Duits (ze laat zich te Athene doorgaan voor de dochter van een Duitse koopman (I, vzn. 932-34).

Siit comen in dit ellende,
 Ghi siit Grieken herde gehende,
 Hi sprac hare weder in Walsce ane... (I, vzn. 764-67).

Hij houdt haar dus voor een Franse ! Onze auteur verraadt in deze passage duidelijk zijn bekommernis om de realiteit exact(er) weer te geven²⁰. Hij zal trouwens niet nalaten te beklemtonen dat Margriete in Athene al vlug het Grieks machtig wordt :

Ende si hadde die Griexe tale
 Stappans geleert, dies was si blide... (I, vzn. 998-999).

Bijzonder treffend is ook de wijze waarop de auteur zijn personages in Frankrijk differentieert. Hij laat Evax zweren „bi der goeder sente Sophien” (V, vs. 197), wat hem dadelijk als een Griek of een Byzantijn typeert ; de koning van Frankrijk denkt aan heel andere heiligen als hij Evax ziet strijden : „sente Joriis” (V, vs. 225) en „sente Morisiis” (V, vs. 226). En de Milanese jonkvrouw Europa bidt om bescherming voor haar kind tot „sente Ambrosiis” (IV, vs. 1731), patroonheilige van Milaan !

Het irrealisme van de Arturroman komt nog op een merkwaardige manier tot uiting in wat we zouden kunnen noemen *het universum van alwetendheid* : alle nieuwsjes en berichten cirkuleren er zonder moeite en zijn door iedereen onmiddellijk bekend (behalve vaak door het hoofdpersoonage zelf). Zo is het smadelijk kar-avontuur van Lancelot bijv. dadelijk alomgekend, hoewel bij het gebeuren slechts drie personages aanwezig waren. Nog duidelijker is het voorbeeld uit *Erec et Enide*, waar de (schijn-)dood van het hoofdpersoonage onmiddellijk bekend is aan diens vriend, Guivret le Petit²¹.

Dit verschijnsel is in de HMvL niet meer aanwezig. Het nieuws van het beleg van Constantinopel, een nochtans wereldschokkend gebeuren, is niet tot in Arragon doorgedrongen. Dat blijkt uit het aarzelend relaas van Jonas' boodschap aan Evax :

Inne weet of ghiis iet hebt vernomen
 Van Babilonien die soudaen
 Heeft scaden vele ghedaen
 Miere vrouwen der keyserinnen,
 Ende leit in haren lande binnen
 Metter werelt altemale... (X, vzn. 1252-57).

20. Ook Margrietes metgezel, de Duitse koopman, heeft in het land waar hij ronddoelt, taalproblemen en is gelukkig een Keuls (!) matroos te ontmoeten waaraan hij zijn zorgen kan toevertrouwen (I, vzn. 2495-2505).

21. Zie de *Chevalier de la charrette* van Chrétien de Troyes (uitg.-M. Roques), de vzn. 1666-1672, 2589-97 en 4484-89 ; zie ook *Erec et Enide* van dezelfde auteur (uitg.-M. Roques), vzn. 4901-4904.

Het antwoord van Evax is in dit verband ook betekenisvol :

Bi mier trouwen,
 Dats mi utermaten leet ;
 Haddict gheweten, godeweet,
 Ic hadde ghecomen te hare." (X, vzn. 1268-71).

Waaruit eens te meer blijkt dat de HMvL een relaas biedt dat veel dichter bij de werkelijkheid aanleunt dan dat in de episodische Arturroman het geval is.

Ook de questestructuur, die de HMvL met de Arturroman gemeen heeft, krijgt in ons werk een realistischer toon. In de Arturroman wordt de queste op gang gebracht door een mysterieus voorval, dat van buiten uit in de hoofse gemeenschap ingrijpt, „der normverletzende Einbruch eines unhöfischen Aussen" (22) : een vliegend schaakbord (*Roman van Walewein*), het binnenvallen van een gewonde ridder (*Moriaen*), een stuurloos schip met een dode ridder erin (*Die Wrake van Ragisel*), een blok marmer met daarin een zwaard, drijvende op het water (*Graalqueste*), enz. In de HMvL ontbreekt het wonderlijke startsein voor de queste ; de tocht is telkens op een volkomen normale wijze verklaarbaar : Heinric geeft gehoor aan de bede van zijn verontruste vader om Margriete te gaan zoeken (boek II), Echites wil in Frankrijk eer gaan veroveren (IV), Eva gaat op zoek naar zijn vriend Echites (boeken IV-V) en Jonas wordt met een boodschap naar Evax gezonden (boek X)²³.

In de episodische Arturroman is de uitgangsbasis van de queste, het hof van Artur, bovendien een gemeenschap die op exemplarische wijze de hoofse norm vertegenwoordigt. Dat bij uitstek „hofse hof" is het forum waar alle gebeurtenissen worden beoordeeld, waar de *eer* wordt toegekend. Als een ridder zich uit deze gemeenschap isoleert om op avontuur te trekken, gebeurt dit – althans dat is de algemene regel – als dienst aan de gemeenschap²⁴. Daaruit ontstaat de voor de Arturroman zo karakteristieke polariteit „ridder-op-queste vs hofgemeenschap", die de queste uiteindelijk op haar uitgangsbasis doet terugplooiën.

In de HMvL is het vertrekpunt van de ridderlijke tocht een reëel hof geworden. Limborch, Athene en Constantinopel konden moeilijk in dezelfde mate de hoofse norm belichamen als het mythisch-legendarische (en daardoor juist ideaal-exemplarisch) hof

22. De omschrijving is van I. Nolting-Hauff, *Die Stellung der Liebeskasuistik im höfischen Roman*, (Heidelberger Forschungen, 6. Heft), Heidelberg 1959, blz. 16.

23. Over de betekenis van het avontuur in de HMvL, zie J. D. Janssens, *Analyse van de structuur...*, blz. 253-259, blz. 440 en blz. 657-659.

24. Zie I. Nolting-Hauff, *o.c.*, blz. 16.

van Artur. Met het concreter worden van de ruimte kon de hoofse norm m.a.w. niet meer gekend (herkend) worden in de referentie naar één enkele bestaande gemeenschap. Het is duidelijk dat in een sterker op de werkelijkheid geconcipeerde romanfeitelijkheid een concrete gemeenschap niet van bij de aanvang als dé ideale vertegenwoordigster van de hoofse norm kon gelden. De norm is in de HMvL nog slechts partieel te vinden en moet gedurende de tocht door bezining, lering en actieve inzet stap na stap verworven worden. Dat bleef niet zonder gevolgen voor de romanstructuur: de polariteit „hof *vs* hoofdpersonage” heeft in ons werk aan kracht ingeboet; de queste moest in dit geval dan ook niet eindigen waar ze begonnen is. Ook dat moet de middeleeuwer als realistischer hebben gevoeld dan de hoofse-cirkelstructuur²⁵ in de Arturroman.

3. DE „ENTRELACEMENT”

Op nog een ander aspect van het realisme in de HMvL moet tenslotte worden gewezen. De gebruikte verteltechniek is die van de „entrelacement”: een verhaaldraad wordt plots afgebroken om een nieuwe te beginnen, om ook deze weer in de steek te laten om de vorige verder te zetten of om nog een andere op te zetten. Men kan zich de vraag stellen wat het gebruik van deze „kruip-door-sluip-door”-techniek²⁶, waar de latere literatuurcritici en -beoefenaars (T. Tasso, Cervantes) zoveel aanstoot aan hebben genomen²⁷, met realisme heeft te maken. Ik geef toe dat de „entrelacement” auteur Heinric in de eerste plaats een handig middel aan de hand deed om te retarderen en simultane questefragmenten weer te geven. Maar was het in de **episodische Arturroman** in principe mogelijk om een episode in te lassen die tot op zekere hoogte op zichzelf stond en abrupt, zonder logisch slot, kon eindigen, in het ineengestringelde verhaal wordt gewoonlijk iedere verteldraad volledig afgewikkeld. Dat is zo waar, dat dit verschijnsel terecht als een kenmerk van de „entrelacement” wordt beschouwd²⁸. In de Franse roman *Vengeance Raguidel* wordt er over de Dame de Gautdestroit en de Noir Chevalier niets meer

28. W. P. Gerritsen, *o.c.*, blz. 156.

25. Of misschien eerder de „hoofse-spiraalstructuur” volgens P. Gallais, *L'hexagone logique et le roman médiéval*, in *Cahiers de Civilisation Médiévale* 18 (1975), blz. 1-14. We bedoelen gewoon dit: de „klassieke” Arturroman begint en eindigt gewoonlijk aan het hof van koning Artur (een initiale en een finale Arturscène).

26. De originele samenstelling is van W. P. Gerritsen, *Die Wrake van Ragisel*. Onderzoekingen over de Middel nederlandse bewerkingen van de *Vengeance Raguidel*, gevolgd door een uitgave van de Wrake-teksten, Assen 1963, blz. 156.

27. Zie W. Ryding, *Structure in Medieval Narrative*, Den Haag/Parijs 1971, blz. 9-18.

gezegd, nadat hun rol m.b.t. het hoofdpersonage is uitgespeeld. In de *Roman van de Ridder metter Mouwen* komt het hoofdpersonage in contact met een verliefde jonkvrouw, Egletine, die echter helemaal in de mist opgaat...

In de HMvL wordt Evax vergezeld door een schildknaap (boek IV); in boek VI krijgt die een naam en begint een zelfstandiger leven te leiden; boek X is helemaal aan hem gewijd en bij het collectieve happy-end in boek XII zal hij niet ontbreken. Auteur Heinric kon er zich dus blijkbaar niet mee verzoenen dat personages uit het niets opdoken om wat later even geheimzinnig weer te verdwijnen.

Stellen we in de HMvL dus een grotere realiteitsbekommernis vast dan in de Arturroman (en dan in de ridderroman in het algemeen), toch mogen we dat realisme in de voorstelling niet overschatten. Er is in ons werk nog een dosis fantastiek: een duivelse karrenrit (I), een wonderlijke avonturenburcht (X), reuzen (IV en VIII), meerminnen (IV) en een draak (X)... maar al bij al vormen deze passages in onze roman van meer dan 23.000 vzn. een uitzondering.

Ook de herkenbaarheid van de geografisch-politieke ruimte mogen we niet overdrijven. Heel wat toponiemen blijven na een gedetailleerd onderzoek – althans voor mij – onlocaliseerbaar. Vooral dan de steden uit de Armeense veldtocht: Arupont, Coratinos, Urbioen, Avigant, Cerannes/Certannos²⁹ en Libiet (hs. B, boek VIII). En tenslotte verschilt Constantinopel in weinig van om het even welke andere havenstad; enkel de (laattijdige) vermelding van de Aya Sophia (sente Sophien kerke, XII vs. 1355) laat toe haar te identificeren met de historische hoofdstad van het Byzantijnse keizerrijk³⁰. Trier wordt enkel geïndividualiseerd door

29. Waarschijnlijk gaat het hier om een verwarring met „*Geramos*, een geberchte wide/ Daer Tygris uitbreect” door Maerlant in „*Aermeria*” gesitueerd (Spieg. Hist. I¹, 22 – vzn. 20-21). Bij Vincent de Beauvais luidt het: „habens a septentrione *Cerannos montes*, ex quorum collibus Tigris fluvius nascitur, et in quibus montibus archa post diluvium stetisse perhibetur”. Citaten bij M. de Vries en E. Verwijs, *Jacob van Maerlant's Spiegel Historiael* (dl. 1), Leiden 1863, blz. 28.

30. De precisering van de defensief-strategische ligging van de stad kan zonder al te veel moeite op het historische Byzantium worden toegepast, dat gevangen zat tussen de Zee van Marmora en de Gouden Hoorn enerzijds en een machtige omwalling anderzijds:

Ende Colossus, die coninc wert,
Ende Prassiis, selen *ter see* wert
Die sterke porten asselgieren (XII, vzn. 63-65)

en

In dene side, dats waer,
Liep *die zee*, in dander side
Was *ene grote veste ende wide*,
Ende daer souden si *ter stad varen*... (XII vzn. 68-71).

haar ligging aan de Moezel, niet zo ver van Bitburg, en door het feit dat de stad wordt geregeerd door een bisschop. Toch staan we al heel wat verder dan in andere ridderromans. We kunnen de reisweg van de personages vrij nauwkeurig op een kaart van Europa visualiseren, wat voor een Arturroman onbegonnen werk zou zijn.

Hoe moet dit realisme nu verklaard worden? Als een gevolg van de „verburgerlijking” van de literatuur op het einde van de 13e, het begin van de 14e eeuw? Dat kan. We merken inderdaad dat ook de didactiek en de allegorie niet zonder invloed zijn gebleven op ons werk. We moeten daarbij echter bedenken dat naast (en vaak: tegen) de sterk fictionele Brits-Keltische ridderroman van meet af aan werken werden geschreven die een realistisch karakter hadden: de *Tristan* van Thomas d'Angleterre, de *Cligès* van Chrétien de Troyes, *Eracle* en *Ille et Galeron* van Gautier d'Arras, de *Partonopeus de Blois*, de *Florimont* van Aimon de Varennes, om enkel de werken uit de 12e eeuw te citeren. In de handen van minder grote dichters dan Chrétien de Troyes had de Arturroman de neiging om het fantastische als doel-op-zichzelf na te streven en zo te verdwalen in de meest ongelofelijke extravagaties. Reacties daartegen moeten we niet enkel in de hagiografische of didactische literatuur gaan zoeken; de ridderroman zelf heeft onmiddellijk maar impliciet tegen abheraties binnen het genre stelling genomen³¹, o.a. door te kiezen voor een voorstelling die „ne tut mençunge, ne tut veir”³² was, maar toch duidelijker op het laatste de nadruk wou leggen.

31. Zie o.a. A. Fourier, *o.c.*, blz. 491-492.

32. Een citaat uit *Le roman de Brut* van R. Wace (uitg.-I. Arnold), vs. 9793. Zie A. Fourier, *o.c.*, blz. 15.